

Перетворення в системі військової освіти за часів правління Миколи I

Часи правління імператора Миколи I внаслідок різних причин були не рівномірно висвітлені в історичній літературі. При вивченні історичних подій другої чверті XIX ст. вчені, як правило, досліджували такі проблеми, як повстання декабристів, створення таємних та цензурних комітетів; особлива увага також приділялась поразці у Східній війні 1853-1856 рр. Але в той же час багато важливих сюжетів залишилося поза увагою дослідників, зокрема перетворення в галузі військової освіти в другій чверті XIXст.

Необхідно зазначити, що система військової освіти в Російській імперії починає формуватися за часів правління Петра I. У цей час військові навчальні заклади не відігравали значної ролі в системі підготовки офіцерів для армії та флоту, бо, як і раніше, дворяни, прагнучи отримати військовий чин, віддавали перевагу вступу на службу до Преображенського та Семенівського полків гвардії.

Зміни в цю систему були внесені за часів Анни Іоанівни, коли військові навчальні заклади поступово набувають авторитету в суспільстві та з'являється перший кадетський корпус. У цей час система освіти в кадетських корпусах мала університетський характер¹.

На межі XVIII-XIX ст. відбуваються зміни в системі військової освіти. Була зроблена спроба переробити систему виховання кадетів, пристосувавши її до реальних потреб військової служби. У першій чверті XIX ст. спостерігається подальша “воєнізація” кадетських корпусів. У другій чверті XIX ст. завершується формування системи військової освіти. Не дивлячись на те, що основні її риси були сформовані за Олександра I, Микола I, прагнучи до всезагального впорядкування, провів ряд перетворень, які надали їй завершеного вигляду.

Для Російської імперії характерним було те, що освіта в цілому, і військова, зокрема, сприймалася в урядових колах не тільки як підготовка спеціалістів, але й як підґрунтя, що може бути сприятливим або несприятливим

для розповсюдження антиурядових ідей. Саме тому особлива увага приділялася формуванню такого типу особистості кадета, який би відповідав задачам та напрямам політики самодержавства. Так, наприклад, основну причину повстання декабристів імператор вбачав у невірному вихованні та системі освіти. Тому, з перших років свого правління, Микола I взяв військові навчальні заклади під свій особистий контроль та патронат.

Необхідно зазначити, що в період правління Миколи I, і це відобразилося на політиці в галузі військової освіти, домінували дві основні ідеї: боротьба з “революцією” та боротьба з інакомисленням. Прояв інакомислення Микола I вважав наслідком неправильного виховання. Він вбачав єдиний вихід із ситуації, що склалася на початку його правління, у “правильному вихованні армії”, яка завжди має відповідати своєму основному призначенню: служити самодержавству та державі.

Таким чином, після повстання декабристів особливо гостро постало питання про те, як виховати надійних офіцерів. Миколі I потрібно було “завоювати” офіцерський корпус, щоб встановити в Росії потрібний порядок. Розпочати “завоювання” офіцерського корпусу він вирішив з вихованців військових навчальних закладів. Імператор дуже любив кадетські корпуси і саме вони стали своєрідним монументом “миколаївської епохи”. Не дивлячись на протистояння, яке спочатку існувало у взаємовідносинах між кадетами та Миколою I, останній зміг викликати до себе любов та пошану, які доходили до благоговіння. Ним однаково захоплювалися і чоловіки, і жінки, і діти. Один з вихованців кадетського корпусу порівнював своє захоплення Миколою I з захопленням інститутки.² Жодного монарха не нагороджували такими схвальними епітетами: “він для нас був як батько рідний”, “як добрий батько”. Так, завдяки своїй турботі про кадетів, Микола I зміг створити у сприйнятті вихованців кадетських корпусів “ідеальний” образ Государя.

Також, ще на початку свого правління, імператор Микола I поставив за мету докорінно змінити основи управління та контролю за вихованцями військових навчальних закладів. Так, у рескрипті міністру народної освіти О.С.

Шишкову від 1826 р. вказувалося на необхідність ввести єдині програми навчання в усі заклади освіти. Одночасно було запропоновано надати новий устрій військовим навчальним закладам, поєднавши їх в окрему галузь державного управління. 13 травня 1826 р. на ім'я інженер-генерал-лейтенанта графа К.І.Оппермана від Начальника Головного Штабу надійшов циркулярний лист, в якому повідомлялося про бажання “Государя Императора составить Особый комитет, который бы рассмотрел и определил учебные курсы для кадетских корпусов и других заведений по воспитанию молодых дворян, назначенных для военной службы”³. Так був створений Комітет про військові навчальні заклади під головуванням К.І. Оппермана. Микола I призначив голову та членів Комітету, а також поставив перед ними ряд завдань. Одним з найбільш дієвих членів нового Комітету був барон Г.Є.Жоміні. Він запропонував програму перебудови системи військової освіти, яка стала основою при створенні програм навчання для кадетських корпусів.

Основним завданням Комітету про військові навчальні заклади було створення “Загального положення та Уставу про військові навчальні заклади”. Для вирішення цього завдання 17 червня 1826 р. членам Комітету був запропонований ряд питань, серед яких були такі: чи має бути прийом до кадетських корпусів як і раніше в будь-який період року або потрібно проводити набір раз на рік; чи повинні існувати вікові обмеження для майбутніх вихованців, чи доцільно приймати малолітніх на навчання і в якому віці та ін. Всі запитання з відповідями були внесені до так званих “питальних листів”, які стали складовою частиною “Уставу” та “Положення про військові навчальні заклади”.

Комітет про військові навчальні заклади працював протягом чотирьох років і результатом його діяльності стали “Проекти Загального Положення та Уставу для військових навчальних закладів”, які були затверджені в 1830 р. У “Загальних Положеннях” була визначена мета запровадження військових навчальних закладів, яка стала основою урядової політики в цій сфері: “военно-учебные заведения учреждаются с тою целью, чтобы юному российскому дворянству дать приличное звание сему воспитание, в том направлении, как ему

быть должно, дабы укоренить в воспитанниках сих правила благочестия и чистой нравственности и обучив их всему, что в предопределенном для них звании знать необходимо, нужно сделать их способными с пользою и честью служить Государю, и благосостояния всей жизни их основать на непоколебимой приверженности Престолу”⁴.

Після затвердження “Загальних Положень та Уставу для військових навчальних закладів” засідання Комітету припиняються, а натомість була створена Рада про військові навчальні заклади⁵. Фактично Рада про військові навчальні заклади була створена ще 29 березня 1805 р., тоді до сфери її компетенції входили питання про устрій та управління військовими навчальними закладами, але з часом вона змінилася і практично не діяла, тому її відновлення в 1830 р. можна вважати новим створенням. Так, Рада про військові навчальні заклади розпочала свою діяльність 31 жовтня 1830 р. і збиралася на засідання щотижня. Вона займалася охороною благоустрою військових навчальних закладів, перевіркою точного виконання ними існуючих законоположень. Члени Ради в закладах Петербургу були присутніми на іспитах вихованців. Таким чином, Рада контролювала діяльність всіх військових навчальних закладів, які в 1834 р. були поділені на три класи, а в 1841 р. на три округи: Санкт-Петербурзький, Московський та Західний, і стала основним виразником політики уряду в сфері військової освіти.

Крім цього, потрібно було створити найбільш сприятливу і для уряду, і для кадетських корпусів “педагогічну” теорію, яка б допомагала формувати бажаний для самодержавства тип особистості кадета. Такою теорією стала “теорія офіційної народності” графа С.С. Уварова.

Особливе місце в сфері управління та контролю за діяльністю закладів військової освіти належало Головному Начальнику Пажеського, всіх сухопутних кадетських корпусів та Дворянського полку. Протягом XIX ст. на цій посаді перебували особи імператорського дому. Так, тривалий час з 1831 по 1849 р. великий князь Михайло Павлович був Головним начальником сухопутних кадетських корпусів та Пажеського корпусу. Період управління великим князем

відомством військових навчальних закладів був цілою епохою в їх житті. Михайло Павлович був батьком величезної “родини”, яку ввірив йому Государ, тому “в продолжение восемнадцати лет, преданно, неутомимо, как христианин и верноподданный, с глубоким чувством своего долга, помогал венценосному брату в великом и трудном деле воспитания рассадики армии”⁶. Його основною функцією був нагляд за ходом виховання й освіти у військових навчальних закладах у межах урядової політики. Також він був грозою всіх порушників дисципліни, Уставу та курців. Покарання очікувало кожного, хто насмілиться порушити встановлені правила. Тому на перший погляд складається уява, що великий князь виконував лише “каральні” функції, але якщо звернутися до спогадів сучасників, то можна знайти іншу характеристику. Вони висловлювали думки про те, що Великий князь Михайло Павлович, “щоб образ його брата був ще більш досконалим”, свідомо прагнув бути більш суворим, чим він був насправді.

Подальші кроки перетворень у системі військової освіти пов’язані з посиленням контролю за військовими навчальними закладами. Так, 29 лютого 1832 р. при Головному начальнику був створений Штаб управління військовими навчальними закладами. З грудня 1834 р. при Штабі починається регулярне видання наказів по військовим навчальним закладам, яке тривало до перетворення останніх у 1863 р. Таким чином, у середині 30-х років ХІХ ст. був покладений край “вільності” кадетських корпусів, коли вони “были предоставлены сами себе и зависели исключительно от воли и взглядов своих начальников”⁷. Крім цього, протягом 1836-1837 рр. Штаб провів величезну роботу по створенню зводу законів, які стосувалися військових навчальних закладів. Підсумком такої роботи стало створення “Свода военных постановлений”, де містилися основні закони з питань устрою та управління військовими навчальними закладами, закони про створення Штабу та Ради про військові навчальні заклади, визначені як мета створення та склад закладів, так і основні правила їх устрою.

У 1843 р. відбулися подальші зміни в організації центрального управління в системі військових навчальних закладів, що безпосередньо пов’язано із

збільшенням кількості військових навчальних закладів. Так, у 1843 р. було видано Положення “Про управління військовими навчальними закладами”. Згідно цього Положення великому князю Михайлу Павловичу було надано звання Головного начальника військових навчальних закладів, його влада тепер дорівнювала владі міністрів. З розширенням повноважень Головного Начальника був змінений і характер Ради про військові навчальні заклади, яка перетворилася на дорадчий та спостережний орган. Організація центрального управління військовими навчальними закладами встановлена Положенням 1843 р. зберігалася до середини 50-х рр. XIX ст.

Таким чином, у часи правління Миколи I відбулися значні зміни в системі військової освіти, що свідчило з одного боку про завершення процесу її формування, а з іншого про те, що державний лад та система військової освіти знаходилися у постійному зв'язку та взаємодії. Перетворення, що відбулися в цій сфері, привели до значних змін. Перевагами змін в системі військової освіти другої чверті XIX ст. було створення єдиних програм навчання для військових навчальних закладів, централізація управління в галузі військової освіти, посилення контролю за вихованням та підготовкою майбутніх офіцерів.

Примітки

1. Російський Державний Військовий Історичний Архів (далі РДВІА). – Ф. 326. – Оп.1. – Спр.1. – Лл.3-4.
2. Кедріна Л.Е. Из воспоминаний // Русский архив. – 1917. - №1. – С.103.
3. РДВІА. – Ф.326. – Оп.1. – Спр.1. – Л.1.
4. РДВІА. – Ф.326. – Оп.1. – Спр.14. – Л.37.
5. Лалаев М.С. Исторический очерк военно-учебных заведений, подведомственных Главному их управлению. – Спб.,1880. – Т.1. –С.7.
6. Цитую по: Столетие военного министерства. Главное Управление военно-учебных заведений. – СПб.,1907. – Т.Х. – Ч.2. – С.11.
7. Алпатов Н.И. Опыт кадетских корпусов – суворовским училищам // Пограничник. – 1945. - №2. – С.44.